

ФАЛЬКЛОРНАЯ СЕМАНТЫЗАЦЫЯ ЖАНОЧЫХ ВОБРАЗАЎ У ПАЭЗІІ ЯНКІ КУПАЛЫ НАШАНІЎСКАГА ПЕРЫЯДУ

Жыццё жанчыны-сялянкі на пачатку ХХ ст. было бяспраўнае, яна цалкам залежала ад мужа, які меў права прымяняць фізічную сілу. Акрамя таго, мужчынская праца ўспрымалася сялянамі як больш цяжкая і больш значная ў параўнанні з жаночай [7, 28], хоць жанчына амаль нароўні ўдзельнічала ў ёй (гэта адлюстравана ў вершах Янкi Купалы «Касьба», «Завітаў Пятрок...», паэме «Яна і я» і інш.). «Усведамленне цеснай сакральнай сувязі жаночага пачатку са спараджальнымі функцыямі зямлі» [1, 168], якое бытавала ў народным светапоглядзе, абумоўлівала спецыфіку жаночай працы: жанчыны даглядалі хатнюю жывёлу і птушак, да сферы выключна жаночых заняткаў належалі прадзенне і ткацтва.

Замужняе жыццё жанчыны, яе ўнутраны свет, пакуты і цяжкая доля, аддаленасць ад бацькоў, побыт сялянскай сям'і, жаночая праца (і «ліхога мужа» дагледзец, і дзяцей, і хлеб спячы, і кудзелю спрасці) адлюстраваліся ў лірычных і сямейна-бытавых песнях (напрыклад, «Як да мяне ехаў ў сваты...», «Замуж пайсці, трэба знаць...»). «Ці ела, мама, рэдзьку з палыном, – Такаво-ж і мне за чужым сталом» [4, 187], – так вызначае «смак» свайго жыцця жанчына ў песні «Ды ўжо сонейка за лес коціцца...».

Вобразы *жонкі* і дзяцей селяніна выкарыстоўваюцца Я. Купалам для ўзмацнення паказу драмы сялянскага жыцця. У сялянскай сям'і ўсе пакутуюць – цёмны, абабраны, бедны, загнаны мужык, яго нешчаслівая працавітая жонка і малыя дзеці. Найчасцей у вершах гаворыцца пра беднасць жонкі (вершы «Мужык», «Ах, ці доўга...») і яе хваробы (вершы «Праз вайну», «Восень»). Жонка мужыка цяжківа прымае наканаваныя іх сям'і пакуты: яна недаецць, каб накармаць дзяцей, не мае што апрануць; яна маўчыць, не папракне свайго гаспадара, разумее, што яму цяжка.

У нашаніўскай паэзіі Я. Купалы назіраецца супастаўленне добрай і дрэннай жонка. Ідэальнай лічыцца добрая, спакойная, працавітая жонка, такая, напрыклад, як жонка Сцёпкі Жука, – руплівая і старанная гаспадыня, працавітая і разумная. Яна не толькі ўсё зробіць у хаце, але і ўпільнуе мужа ад гарэлкі, за што ён яе паважае. Ствараецца і супрацьлеглы вобраз дрэннай жонкі (верш «Благая жонка»), якая ўвесь час сварыцца і лаецца, хваліць сваю радню,

зневажаючы мужаву. Прычынай канфлікту паміж мужам і жонкай у гэтай сям'і стаў няроўны шлюб: селянін ажаніўся з багатай, і яна ўвесь час папракае яго з-за беднасці.

Сугучны купалаўскаму вобразу фальклорны вобраз жонкі, надзвычай цярдлівай і пакорнай і перад мужам, і перад сваім нешчаслівым лёсам: лепш дрэнны муж, чым жыць без мужа, разважае яна («А я мужыка не палюбіла», «Сякі-такі авясец»). А муж разумее, што жонкай трэба камандаваць, не даваць ёй волі («Ажаницца – трэба знаць»). Паводле тэкстаў песень у адносінах да жонкі муж можа дазволіць сабе ўсё: як нармальна з'ява ўспрымаецца ім тое, што жонку трэба біць («У полі вярба»), ён можа дапусціць думку, што прадасць кабылу і будзе араць жонкай («Жонка мая, пані мая!»). Пра тое, як жонка б'е мужа, карае яго або выходзіць, сказана толькі ў жартоўных і сатырычных песнях («А жана мужа ды й зневірала», «Жана мужа біла», «Сядзіць жонка за сталом»).

Сустрэкаем у некаторых песнях і вобраз дрэннай жонкі: такая жонка прапіла жывёлу («А прала б я кудзеліцу»), п'е і б'е мужа («Які ж цяпер свет настаў»). Часта ў фальклоры супастаўляюцца добры і дрэнны муж: з добрым мужам жонка гуляе (адпачывае), маладзее, а з дрэнным – пакутуе, гіне («Добрая доля, добрая доля», «Як пад гаем, гаем»).

Семантычны комплекс *маці* неад'емны ад народных уяўленняў пра Маці-Зямлю з яе ўрадлівасцю, здольнасцю нараджаць, гадаваць, карміць усё жывое («маці ўсяго жывога») і ўяўленняў пра Багародзіцу, цалкам адданую мацярынству, жыццё якой прысвечана дзіцяці, а любоў да яго бязмежная.

У прыказках усіх народаў маці ўспрымаецца як самы блізкі і дарагі чалавек на свеце. «Маці – гэта пачатак усяго (*«Вытокі чалавечай любові – у маці»*, кангалезская), найкаштоўнейшы скарб (*«Кожная маці – золата»*, дыгорская), сімвал вернасці (*«Маці ды вочы не здрадзяць»*, адыгская), сапраўднай прыгажосці (*«Маці калі і не тварам прыгожая, то сэрцам»*, ірландская), бязмернай самаадданасці (*«Маці ляжа на мокрым, а дзецям пасцеле сухое»*, в'етнамская). Менавіта з маці параўноўваецца ўсё лепшае і роднае, што ёсць у жыцці (*«Свая хатка – родная матка»*, руская; *«Мой дом – грудзі маёй маці»*, іспанская; *«Зямелька – маці наша: і корміць, і поіць, і апранае»*, руская) [2, 17].

У творах Я. Купалы ствараецца вобраз нешчаслівай маці, пакутніцы, як і яе дзеці. Раскрыццё немагчымасці сялянскіх дзяцей вырвацца з беднасці і нядолі (верш «За што?..») дапаўняецца плачам – маці плача за сябе і за сына, а сын перажывае і за сябе, і за яе.

У лірычных песнях часта адзначаецца сіла мацярынскай любові, якая *«тужыць век ад веку»* па забітым сыне-салдаце, у той час як жонка *«тужыць да абеду»* («Конь бяжыць, зямля дрыжыць»). Ад слёз маці *«быстры рэчкі пайшлі»*, а ад жончыных – *«расіцы няма»* («Із-пад лесу, лесу, лесу цёмнага»). Любоў сына да маці таксама самая моцная – *«мамка міла ад веку да веку»*. Ён гаворыць: *«А як памрэ цешча – я й так абыйдуся, / А як памрэ жонка – з другой ажанюся, / А як памрэ мамка – слязой абальюся»* [8, 269].

Адданасць і любоў сына да маці яскрава выяўляецца ў вершы «Кат», герой якога пры выкананні сваіх жорсткіх прафесійных абавязкаў пазнае сваю маці і

сам вешаецца замест яе. Потым «стражы» зноў падводзяць да вісельні жанчыну, таму што *«трэба яе галавы»* [6, II, 194–195].

Я. Купала падкрэслівае думку, што ніхто не заменіць маці для яе дзяцей, ніхто не зможа вярнуць ім яе любоў. Калі сям'я застаецца без маці – гэта вялікая жыццёвая трагедыя, бо матчыха не будзе добрай да чужых дзяцей (верш «Песня» («Па зімовай па дарожцы»)). У фальклору ёсць матыў размовы мужа з нябожчыцай-жонкай, падчас якой муж просіць, каб жонка ўстала дзяцей гадаваць, – яна раіць яму ўзяць няньку або скінуць іх да яе, у магілу («Як паехаў мілы ў дарогу»), адзначаецца, што, калі памрэ маці, дзеці будуць пакутаваць, а муж знойдзе іншую («Захацела жонка»), будзе *«мёд-віно піць»* («Сын у мамачкі ночку начаваў»).

Нешчаслівы лёс сялянскай сям'і адлюстроўваецца ў вершы «Песня» («Ах, адкуль жа гэта вестка...»), напісанай па народных матывах. Жонка здрадзіла мужу, калі ён быў на вайне, і нарадзіла дзіця. Пра гэта сыну напісала маці. Муж прыехаў дадому, забіў жонку, з маці нават не павітаўся, і зноў паехаў на вайну, а там – загінуў. У творы Я. Купалы выпадак паказваецца як нешта выключнае, каб больш выразна падкрэсліць, да якой трагедыі могуць прывесці неабдуманыя ўчынкі. Матыў «дзіця ад іншага» запазычаны з фальклору, параўнаем з песняй «Я каліну-маліну ламіла», у якой жанчына спачатку хлусіць, што дзіця забыліся цыганы, а потым кажа праўду, што начаваў «казак маладзенькі».

Самымі бесчалавечнымі спрадведу ўспрымаюцца непачцівыя адносіны да маці, якія выклікаюць бяду («Гоман, гоман на вуліцы»). Маці трэба слухаць – сцвярджаецца і ў вершы «Паніч і Марыся». У паэме «На Дзяды» сіратой засталася маці, яе змусілі бадзяцца княжаняты-дзеці. Магчыма, пакуты маці — алегорыя гаротнай долі радзімы-маці, загубленай дзецьмі. З яе трох сыноў толькі старэйшы працуе (хутчэй за ўсё – гэта селянін), у другога – ахвота да ляжання, ён жыве за кошт чужой працы (пан), а малодшы любіць падганяць, здэкавацца (умоўна можна назваць яго катам). Пасля таго, як дзеці выраслі, сярэдні і малодшы паехалі ў свет. Спачатку вярнуўся сярэдні: запрог у плуг старэйшага брата, а маці выгнаў бадзяцца. Потым прыехаў дахаты і малодшы – яшчэ больш стаў здэкавацца: крывавіў старэйшага брата ранами, стражы, запоры над ім ставіў, не пашкадаваў і маці. *«Суд судзіў, што я – не я ўжо, / І распяў на крыжы»* [6, VI, 77], – гаворыць пра яго жанчына. Які лёс будзе гэтых дзяцей – пытанне застаецца без адказу: *«Ці апомняцца сыночкі / У сваёй правіне? / Ці загінуць сярод ночкі, / Што і след загіне?..»* [6, VI, 78].

Самай нешчаслівай, самай гаротнай з жанчын з'яўляецца *ўдава*. Яна адна гадуе дзяцей, адна працуе. Стаўленне людзей да ўдавы адмоўнае: на яе не звяртаюць увагі, не разумеюць, наколькі ёй складана, усе да яе абьякавыя. Няма каму заступіцца за ўдаву, няма каму яе абараніць, адзначае Я. Купала ў вершы «Доля ўдавы»: *«Падобная ў полі нязжатаму коласу, / Змагацца прымушана з зменным жыццём. / І скаргаў яе справядліваму голасу / Няма рэха чулага ў сэрцы людском»* [6, I, 125].

Удаўство ў славянскай традыцыі ўспрымалася, з аднаго боку, як сацыяльна непаўнацэнны статус (мелася на ўвазе адсутнасць пары) і з другога – як

рытуальна чысты: удаве забаранялася быць павітухай, яна не ўдзельнічала ў прыгатаванні вясельнага каравая, аднак, як бязгрэшныя, удовы часцей за іншых абмывалі, апраналі і хавалі нябожчыкаў. Тэрмін забароны ўступаць у новы шлюб у розных мясцінах вагаецца ад 40 дзён (6 тыдняў) да года. Для мужчыны гэты тэрмін можа быць карацейшым або наогул не вытрымліваецца, асабліва калі засталіся малыя дзеці, для жанчыны ён часам расцягваецца на тры гады. Адносіны да паўторнага замужжа спрадвеку былі рэзка адмоўнымі [3, 295].

Пакутлівая, адзінокая праца ўдавы паказваецца і ў песнях. Яна сее пшаніцу да позняй ночы, заканчвае работу самай апошняй. Супастаўленне хуткасці працы ўдавы і працы іншых сялян знаходзім у песні «*Ў чыстым полі буён ветрык веець*»: «*Яшчэ ўдоўка дамоўкі не прыйшла, / Людзі кажучь: «Пшанічка ўзыйшла».* / *Яшчэ ўдоўка вячэрку гатуець, / Людзі кажучь: «Пшанічка красуець».* / *Яшчэ ўдоўка вячэраць не села, / Людзі кажучь: «Пшанічка паспела»* [8, 25]. А ў песні «*Усе горы зелянеюць*» адзначаецца, што там, дзе сеяла ўдава, палівала слёзкамі, – чорная зямля, нічога не ўзыходзіць.

Супрацьлеглы гэтаму вобразу ўдавы, долю якой Я. Купала называе «*найгоршай з найгоршых*» [6, I, 124], вобраз вясёлай удавы, створаны ў вершы «*Кацярына*», – яна маладая, прыгожая, ёй не трэба думаць пра дзяцей, бо ў яе іх няма. У вершы выразна заўважаецца фальклорны ўплыў. Удава не сумуе, што засталася ўдавой, – наадварот, жыве свабодна, бесклапотна і весела. Падобны вобраз вясёлай удавы сустракаецца ў жартоўных песнях: яна не плача, калі хаваюць мужа, а прытанцоўвае, бо ведае, што будзе гуляць з іншымі («*Жыў быў – не любіла*», «*Аддала ж мяне маць*», «*Памёр, памёр мой нябожчык*», «*Паскакала б казачка*», «*А ў месяцы чатыры нядзелі*»).

Працавітасць жанчыны ўвасабляюць у творах Я. Купалы вобразы *жней*. Жаць – адна з галоўных жаночых спраў, бо хлеб – святое для чалавека. Паэт разумее, што праца жніі вельмі цяжкая, і адлюстроўвае гэта ў творах, адзначаючы, што яна нашмат цяжэйшая, калі гэта праца на пана. У некаторых вершах гэта паказваецца апасродкавана – праз сумныя песні жней, якія спяваюцца праз слёзы (вершы «*Песня жней*», «*Жнеям*»). Матыў цяжкай, бязрадаснай працы на пана выяўляецца ў некаторых жніўных песнях («*Ой, дзевачкі-лябёдачкі*», «*Хутчэй, жнеечкі, да мяжы*» і інш.), у якіх выкрываецца панская несправядлівасць, выказваецца праклён пану, паказваюцца ліхімі пан, пані, прыказнікі (прыганятя) («*Пан нас мучыў, пан нас плецямі сцябаў*», «*А ў нашага прыганятага*» і інш.). Часам пана называюць «баранам», а пані – «авечкай», бо «*дзяржыць жнеек да вечара*» [5, 82] – песня «*А я ў пана жыта жала*». Панская узнагарода (гарэлкай) за цяжкую працу – агульны матыў вершаў Я. Купалы і жніўных песень: напрыклад, у песні «*Наш пан маладзенькі*», жнеі так адказваюць пану: «*Мы б гарэлкі не хацелі, / Лепей дамоў паляцелі*» [5, 133]. Верш Я. Купалы «*Песня жнеяў*», рэфрэнам якога становяцца радкі «*Гэй, гэі, жнейкі, не драмаць! / Час сярты зубіць – і жаць*» [6, II, 9], падобна да некаторых фальклорных твораў, мае сацыяльны падтэкст.

Такім чынам, вытокі семантыкі жаночых вобразаў у паэзіі Я. Купалы нашаніўскага перыяду выяўляюцца ў фальклорнай традыцыі, найперш у песнях – лірычных, сямейна-бытавых, жніўных.

ЛІТАРАТУРА

1. *Валодзіна Т. Жанчына // Беларуская міфалогія: энцыкл. слоўнік. / С. Санько і інш. Мн., 2004.*
2. *Гейвандов Э. А. Женщина в пословицах и поговорках народов мира. М., 1995.*
3. *Гура А. В., Кабакова Г. И. Вдовство // Славянские древности: этнолингв. словарь: в 5 т. / под ред. Н. И. Толстого. М., 1995. Т. 1.*
4. *Жанчына ў беларускай народнай творчасці / склад. Э. В. Галубок, А. К. Калечыц і інш. Мн., 1940.*
5. *Жніўныя песні / уклад. А. С. Ліс, В. І. Ялатаў. Мн., 1974.*
6. *Кутала Я. Поўны збор твораў: у 9 т. Мн., 1995–2001. Т. 1–7.*
7. *Курыловіч Г. М. Сямейны ўклад жыцця // Беларусы. Т. 5. Сям'я / В. К. Бандарчык і інш. Мн., 2001.*
8. *Лірычныя песні / уклад. і рэд. Н. С. Гілевіч. Мн., 1976.*
9. *Сямейна-бытавыя песні / склад. І. К. Цішчанка, Г. В. Таўлай. Мн., 1984.*